

ESRA DİCLE BAŞBUĞ • Resmî İdeoloji Sahnedeki

ESRA DICLE BAŞBUĞ 1980'de İstanbul'da doğdu. 2002 yılında Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu; burada yüksek lisans ve doktora eğitimlerini tamamladı. Edebiyat kuramları ve eleştiri, ideoloji ve edebiyat, modern Türk tiyatrosu üzerine çalışmaları çeşitli dergilerde yayımlandı. 2003-2008 tarihleri arasında Kadir Has Üniversitesi'nde Türk Dili dersleri verdi, 2005 yılından beri Boğaziçi Üniversitesi'nde Türk Dili dersi okutmanlığı görevini sürdürüyor.

İletişim Yayınları 1902 • Araştırma-İnceleme Dizisi 319

ISBN-13: 978-975-05-1226-1

© 2013 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2013, İstanbul

EDITÖR Kıvanç Koçak

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Atatürk, Birinci Türk Tarih Kongresi çalışmalarını devlet erkânıyla birlikte Ankara Halkevi'ndeki locasından izlerken (Temmuz 1932)

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Oben Üçke

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ESRA DICLE BAŞBUĞ

Resmî İdeoloji Sahne

Kemalist İdeolojinin İnşasında
Halkevleri Dönemi
Tiyatro Oyunlarının Etkisi

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	9
ÖNSÖZ.....	11

BİRİNCİ KISIM

Devlet İdeolojisinin Unsurları, Kemalizm, Halkevleri

BİRİNCİ BÖLÜM

İDEOLOJİ	27
İdeoloji kavramı.....	27
Devletin ideolojik aygıtları.....	28
İdeoloji-devlet-tiyatro.....	32

İKİNCİ BÖLÜM

KEMALİZM	35
Bir ideoloji olarak Kemalizm.....	35
1930'larda Türkiye'deki siyasi, ekonomik, toplumsal ortam.....	37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HALKEVLERİ	41
Halkevleri'nin kuruluşu.....	41
Parti-Halkevi ilişkileri.....	43

Halkevleri'nin amaçları.....	45
Halkevleri'nin faaliyet alanları ve tiyatro kolu çalışmaları	47

İKİNCİ KISIM

Halkevleri Dönemi Tiyatro Oyunlarının İncelenmesi

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MEKTEP TEMSİLLERİ	59
Eğitim, ideoloji ve Kemalizm.....	59
Kemalist Yurttaşlık Projesi ve Mektep Temsilleri.....	62
Kurtuluş Savaşı, Cumhuriyet'in erdemleri, Mustafa Kemal'in milletle bütünleşmesi.....	64
<i>"Karşıda bir milyar, bir milyar candan düşman...": Kurtuluş Savaşı</i>	65
<i>"Gönüllerde hürriyet, yaşasın Cumhuriyet"</i>	78
<i>"Gazi Baba ne yaptı?": Reformlar</i>	81
<i>"Bunu yapan bir millet ve bir gökgözlü adam"</i>	87
<i>"Onların tarihi bir süslü yalan": Osmanlı'nın reddedilen mirası</i>	94
<i>"Bu dünyaya insanlığı öğretmek maksadıyla yollanmış bu millet...": Milli kimliğin inşası</i>	96
<i>"Biz yeni Türkiye'nin Kemalist çocukları"</i>	105
<i>"Türk vatani bütün evlatlarından fedakârlık bekliyor"</i>	108
<i>Milli Eğitim Projesi</i>	116
Mektepte temsil edilenler	118

BEŞİNCİ BÖLÜM

10. YIL KUTLAMALARI İÇİN YAZILAN OYUNLAR	121
Çıktık açık alınla.....	122
10. yıl etkinliklerinde "kutlananlar"	127
Sanat Cumhuriyet'in hizmetinde: 10. yıl kutlamaları dolayısıyla yazılan oyunlar	128
<i>"Sizin arkanızda satılmış bir padişah, dinini değiştirmiş bir halife, bir alçak devlet varken..."</i>	131

<i>"Savaşın anlamı başka bu defa"</i>	134
<i>"Yurdu yolunda savaşa, dövüşe gitmek bir düğündür..."</i>	136
<i>"Cenginiz, savaşınız ne kadar kutlu"</i>	139
<i>"Taparsa çok mu sanki bütün bir millet ona?"</i>	140
<i>"Türk en iyi askerdir"</i>	146
<i>"Az zamanda çok ve büyük işler yaptık"</i>	149
<i>"İşğe boğacağız yurdu alevlerinden"</i>	151
<i>"Oyunlarda yaşayanlar"</i>	159

ALTINCI BÖLÜM

TÜRK TARİH TEZİ'YLE İLGİLİ OYUNLAR	163
Kemalizm ve Türk tarih yazımı	165
"Tarihi yapmak kadar yazmak da önemlidir"	167
Tarih tezi sahnede	171
<i>"Zafer bizim... Tarih bizim...": Resmî tarih yazılıyor</i>	175
<i>Anayurttan özyurda</i>	178
<i>"Akınız kutlu olsun!"</i>	182
<i>"Türk ırkının hakiki faziletleri..."</i>	190
<i>"Yaşasın ordu Türklük"</i>	191
<i>"Kalbi vatan aşkıyla çarpan bir millet ölmez..."</i>	192
<i>"Özgürlük ve bağımsızlık benim karakterimdir"</i>	194
<i>"Şarkın güneş ülkesinin eşsiz insanları, sizden af diliyorum"</i>	197
<i>"O, Ares'in kılıcını taşır"</i>	202
Metinler neyi söyler?	207

YEDİNCİ BÖLÜM

KÖY OYUNLARI	213
Halkçılık ve köycülüğün gelişimi	215
Köylü milletin efendisidir	216
Köy oyunları	222
<i>"Lanet sultanlara... Lanet etrafındaki kuklalara..."</i>	223
<i>"Temiz kan Türk işte böyle olur...": Saf Türk köylü kimliği</i>	227

<i>"Demek köyü bana tercih ediyorsun!"</i>	234
<i>Köy ütopyası</i>	242
O köy bizim köyümüzdür... Gitmesek de.....	250

SEKİZİNCİ BÖLÜM

OYUNLARIN ANLATIBİLİMSEL AÇIDAN İNCELENMESİ	259
Anlatıbilime göre yazar ve okur türleri	260
Tiyatro ve anlatıbilim	262
<i>Tiyatro oyunlarında anlatıcı-muhatap kimliklerinin çözümlemesi: Anlatıcı profili</i>	264
Önsöz	264
Notlar	270
Sahne talimatları	275
İthaf	277
Epigraf	280
<i>Muhatap profili</i>	281
Önsöz	282
Dipnot	284
İthaf	284
<i>"Saygıdeğer okuyanım... Ben hiçbir temsilin sanatkârı değilim..."</i>	286
SONUÇ	289
KAYNAKÇA	295

TEŞEKKÜR

Altı yılı kapsayan, zaman zaman yorucu ve zorlayıcı, zaman zaman heveskâr ve heyecanlı bir seyir kazanan çalışma sürecini, sonuçta ortaya çıkan bu kitabı tek başıma tamamlamam elbette mümkün olamazdı. Teşekkürlerimi iletmek için dilim döndüğünce kurabileceğim bir iki cümle bana sabırla, anlayışla ve inançla destek olan herkese duyduğum minnettarlığı anlatmakta yetersiz kalacak.

Öncelikle, seneler öncesinde kafası karışık bir lise öğrencisiyken, bana beni anlatarak yol gösteren ve her zaman yanımda olan Ilknur Genç'e teşekkürlerimi sunuyorum.

Lisans eğitimimizle birlikte başlayıp geniş zamanlara yayılan samimi dostluğuyla hep yanımda olan yol arkadaşım Pelin'e; keyifli sohbetlerimizden çok şey kazandığım, serinkanlı, duyarlı ve güven veren sözleriyle beni hep destekleyen Kabil'e; her zaman olduğu gibi tez sürecinde de beni sabırla dinleyen, her konuda yeni bakış ve algılama biçimleri sunarak beni zenginleştiren, dostluğunu yaşamaktan kendimi şanslı saydığım Nevruz'a çok teşekkür ediyorum.

Değerli danışmanım Doç. Dr. Nur Gürani Arslan, titiz ve

dikkatli yaklaşımıyla tezin dinamik bir şekilde ilerlemesini sağlarken, en önemlisi hoşgörölü ve güven veren sözleriyle beni hep yüreklendirdi. Yrd. Doç. Dr. Erol Köroğlu, ihtiyaç duyduğum her anda yanımda oldu, yararlanmama izin verdiği birçok kitabıyla tezin içeriğinin şekillenmesine katkıda bulundu. Prof. Dr. Nüket Esen, dar zamanlarda desteğini eksik etmedi, ayrıca sabrı ve titizliğiyle “Oyunların Anlatıbilimsel Açısından İncelenmesi” başlıklı bölümün yazılmasını sağladı. Tez izleme ve tez savunma jürimde yer alan Yrd. Doç. Dr. Halim Kara, Yrd. Doç. Dr. Zeynep Uysal ve Yrd. Doç. Dr. Fatih Altuğ, sabırla tezimi okudular, değerli tespit ve önerilerde bulundular. Hepsine çok teşekkür ediyorum.

Kitapta incelenen tiyatro oyunlarını hızla ve sorunsuz bir şekilde temin etmemi sağlayan, bu konuda her türlü kolaylığı gösteren Milli Kütüphane personeline çok teşekkür ediyorum. Kitabın yayına hazırlanması sürecindeki yüreklendirci, nazik tavrı ve metne son şeklini veren önemli müdahaleleri için editörüm Kıvanç Koçak’a da çok teşekkür ediyorum.

Her şeyin üstesinden birlikte geldiğimiz; sabırlı, özverili, şefkatli sevgisiyle kendimi hep çok güçlü hissettiğim, her zaman her koşulda yanı başımda olan anneme; serinkanlı, sağduyulu yorumları ve hiç azalmayan desteğiyle yol ayrımlarında hep doğru kararlar vermeme yardımcı olan ablama yürekten teşekkürler. İlk günden beri hayatı daha sakin, daha zengin, daha doğrudan ve daha gülyüzlü görmemi sağlayan can yoldaşım, eşim Erinç’e çok teşekkür ediyorum.

Tezimin tüm olumlu yanları bana yardımcı olanların eseri. Tüm eksiklik ve aksaklıklarıysa elbette bana ait.

Bu tez, aslında babamın hatırasına verilmiş bir sözün yerine getirilmesi. Fakat duyulan hasretin biraz olsun dindirilmesinde yetersiz.

ÖNSÖZ

1920'ler ve 1930'lar hemen hemen bütün Avrupa'da otoriter milliyetçi yönetimlerin hâkim olduğu bir dönemdi. Avrupa, diktatörlüklerin hüküm sürdüğü bir kıtaya dönüşmüştü. Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya, Arnavutluk, Macaristan, Almanya, İtalya, Avusturya, İspanya, Portekiz, Polonya, Litvanya, Estonya gibi ülkelerin bir kısmı askerî yönetimlerle, bir kısmı faşist diktatörlüklerle idare ediliyordu. Parlamenter demokrasi Norveç, İsveç, Finlandiya, Hollanda, Çekoslovakya ve İngiltere'de görülebiliyordu ancak. Parlamenter demokrasiye sahip bir diğer ülke Fransa'daysa söz konusu yıllar siyasi istikrarın sağlanamadığı, vatandaşlık haklarının sınırlı olduğu yıllardı. Kantonlara ayrılmış bir ülke olan İsviçre, doğrudan demokrasinin görüldüğü tek Avrupa ülkesiydi. Bütün bunların yanında parlamenter demokrasinin görüldüğü Fransa, İngiltere, Belçika, Hollanda gibi ülkeler aynı zamanda birer sömürge ülkesiydiler ve sömürgeleri söz konusu olduğunda özgürlükler geçerliliklerini kaybediyorlardı. Bu ülkeler sadece sömürgelerinde değil, kendi ülke sınırları içinde de kadınlara ve başka ırktan olan

topluluklara karşı şiddetli bir ayrımcılık politikası sürdürüyorlardı. Avrupa'nın yakın komşusu Sovyetler Birliği ise Komünist Parti'nin ve Stalin'in diktatörlüğü altındaydı.

Parlamente demokrasi, monarşi, meşruteli monarşi, askerî dikta, sınıf diktası, totaliter rejim gibi yönetimlerin görüldüğü 19. yüzyıl sonu-20. yüzyıl başı Avrupası'nda söz konusu rejimlerin çoğu varlıklarını ve hâkimiyetlerini halkçı bir ideolojiyle çevrelediler. Bu halkçı söylem temel anlamda iki boyut içeriyordu. Bir yandan halkı eğitilmesi ve yönlendirilmesi gereken bilinçsiz bir topluluk olarak tanımlayıp halkın da bu durumunu kabul etmesi beklenirken, diğer yandan halkın gurur ve özgüvenini sağlamak amacıyla onun diğer halklar karşısındaki üstünlüklerinin altı çiziliyordu. Bu iki yönlü biçimlendirme süreci aile, okul, gündelik hayat, sanat, edebiyat, ordu gibi hayatın her noktasına yayılan bir eğitim programıyla gerçekleştirilirken¹ böylece halkın kendi tarihini, kimliğini ve öz değerlerini de öğrenip yaşatması amaçlanıyordu.

Bu eğitim sürecinde bazı Batı Avrupalı liberal yönetimlerde, var olan devlet kavramı yüceltiliyor ve bu yüce devletle birlikte vatandaşlığın tanım ve kapsamı genişletiliyordu. Devlet-vatandaş ilişkisinde temel vurgu, neredeyse tüm dünyada yaşanan kaosun muhtemel tehdit ve tehlikelerinden ancak milliyetçi bir dayanışma duygusuyla korunulabileceğiydi. Buna karşın, Avrupa'da yeni devletlerin kurulma aşamasında olduğu durumlarda liberal olmaktan çok otoriter kimlik taşıyan yönetimler, milliyetçiliği, pek çok alanda heterojen bir yapı sunan toplumun yaratabileceği karmaşayı ortadan kaldırmak ve toplumu bir kimlik altında "bir"leştirmek için kullandılar. Her iki durumda da halk,

1 Guy Hermet, "Ulus-Devletin Halkçılığından Ulusal-Halkçılığa", *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek-Kuramlar ve Uygulamalar*, (yay. haz.) Alain Dieckhoff, Christophe Jaffrelot, çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 251.

ulus ve vatandaşlık bir arada düşünülüyor ve onlara kolektif bir varlık olmalarından dolayı (ya da olmaları şartıyla) mutlak bir egemenlik bahşediliyordu.²

“Milliyetçi bir bilince” sahip olması sağlanarak halkı vatandaşla dönüştürme süreci, öncelikle vatandaşın modern ulus-devlet tarafından, yerel ve ulus-öncesi bağlarından kopartılarak yeniden tanımlanmasıdır.³ Bu nedenle vatandaşlık, bireylerin güvenlik, eğitim, sağlık gibi sosyal-hukuksal haklarının temin ve organizasyonu için örgütlenen bir devlet mekanizması çatısı altında “eşitlenmesi” anlamına gelebileceği gibi, ulusların inşa edilmesiyle de aynı anlama gelir. Çünkü vatandaşlık, yeni bir topluluk olan ulusun ve yeni bir siyasal egemenlik ideolojisi olan milliyetçiliğin yaratılmasını içerir. Vatandaş tanımı, bireylere ulusal bir topluluğun üyesi olma kimliğini kazandırarak, kimin “içeride” kimin “dışarıda” olduğunu belirler. Ayrıca vatandaşlık, bireylere sağladığı bu üyelik statüsü karşılığında onlara bir dizi hak ve sorumluluk da getirir. Dolayısıyla ister liberal-demokrat ister otoriter bir ulus-devletten bahsedilsin, her iki durumda da devlet egemenliği, ulusal topluluk adına yürütülür ve milliyetçi bir söyleme dayandırılır.⁴

Milliyetçi söylemin temel vurgusunun asıl olarak yurt, tarih ve topluluk olguları üzerine olduğu söylenebilir.⁵ Bu açıdan bakıldığında millet, ortak bir toprak parçası üzerinde yaşayan, ortak bir geçmişe sahip, büyük bir aile olarak tanımlanmış bir topluluk olarak açıklanabilir. Milliyetçi söylem, üyelerinin bu ortaklıkların, dolayısıyla kendi öz kimlik ve değerlerinin farkına varmasını sağlamaya çalışır. Her mil-

---

2 Hermet, s. 252.

3 Haldun Gülalp, “Milliyete Karşı Vatandaşlık”, *Vatandaşlık ve Etnik Çatışma*, (haz.) Haldun Gülalp, İstanbul: Metis Yayınları, 2007, s. 12.

4 Gülalp, s. 13

5 Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener, 6. baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 127.

letin kendi kültürü, kimliği, bu kimliğin en önemli ve kulsursuz örnekleri olan kahramanları, dili, köklü bir tarihi, folkloru, anıtları, destanları vardır. Bununla birlikte her milletin, kimliğini cisimleştiren, yaşanan dünyanın da büyük bir bölümünü meydana getiren sembol ve seremonileri bulunur. Milletlin üyeleri tarafından paylaşılan ve onları diğer milletlerden ayıran adabı muâşeret kuralları, mimari üslup, şehir planlaması, sanat ve zanaat, törenler, anıtlar, müzeler, yasalar, bayrak, marş ve sınırları vardır. Dolayısıyla Avrupa'daki milliyetçi söylemler birbirinden farklı özellikler taşıyır gibi gözükse de farklılık vurgusunun altını çizmeleri ve bunu yapma yöntemleriyle aynılışırlar. Çünkü vatandaşlığın, milli kimliğin ve modern ulus-devletin birbirine paralel gelişen inşa süreçleri, pek çok örnekte benzer özellikler sergiler.

Modern ulus-devletin milli kimliği ve bu kimliğin kökenleri açıklanır ve ispatlanırken, milliyetçilik öncesi dönemden kalma tüm üretimler millileştirilir, tüm çağdaş üretimler de milli terimlerle tanımlanmaya başlanır.⁶ Sanat, edebiyat, spor, bilim, teknoloji, kültür hatta doğa önüne milli sıfatı alarak, milli kimliği ifade eder hale gelir. Böylece kimlik inşası kitlesel bir boyut kazanmış olur. Kimlikle ilgili tüm semboller tüm yurda, nüfusun tamamına yayılır ve okul hayatıyla sınırlı kalmayarak, bütün gündelik hayatı kapsayan bir eğitim programının içeriğini oluşturur. Ulusça eğitim, her alanda gerçekleştirilmeye çalışılır. Birlikte yaşama, atalardan kalan ve üzerinde hak sahibi olunan toprak parçası üzerinde yaşama duygusunun oluşturulması, ulusal kalkınma için vatandaşlık bilinciyle gerekli sorumlulukların yerine getirilmesi ve bu bilincin sürekli hale getirilmesi için sivil-modern-milli bir eğitim sisteminin oluşturulması, modern ulus-devlet inşa sürecinin en önemli aşamalarıdır.

Milli kimliğin inşası ve sürekliliği konusunda estetik de-

6 Hermet, s. 174.

ğerlerin etkisine de özellikle değinmek gerek. Sanatın telkin ve etki kuvveti, kimliğin oluşturulması ve yerleştirilmesinde seferber edilen alanlardan bir tanesi olduğu gibi birçok şair, yazar, besteci, heykeltıraş, ressam da milli fikirleri kendileri ve sanatları için oldukça etkili, cazip bulmuşlardır. Milliyetçi söylem, milli ideale hayat vermek için resim, heykel, opera, bale, şiir, roman, mimari, müzik gibi alanların dramatik ve yaratıcı olanaklarından faydalanır. Zaten şairler, müzisyenler, halkbilimciler, oyun yazarları, filologlar, antropologlar millet ve milliyetçiliğe ilişkin dil ve kavramları üreten, geliştiren; mit, imge ve sembollere ifade kazandıran ve hakkında konuştuıkları topluluk adına milliyetçiliğin çekirdek ideolojisini oluşturan kişilerdir.⁷

Türkiye’de modern ulus-devletin kuruluş aşamasında da benzer bir sürecin varlığına değinmek mümkün elbette. Kemalist söylem, modern ulus-devlet inşasında çağdaşlaşmacı ve cumhuriyetçi bir ulusal kalkınma modelini esas alır. Bu modeli hayata geçirecek olan da resmî ideolojiyi benimsemiş ve ona hizmet etmekte gönüllü vatandaş figürüdür. Buradaki vatandaş tanımı herhangi bir statüyü değil, zihniyet olarak yerleşen bir eylem ve pratiği ifade eder. Vatandaşlar resmî söylem paralelinde ulusal kalkınma programına aktif olarak katılırlar ve kamu hizmetlerinde bulunarak iyi birer vatandaş olduklarını gösterirler.⁸ Çünkü resmî söylem, toplumun modern bir karaktere kavuşması için halkın da modern toplumun temsilcilerine dönüşmesinin gerekliliğini vurgular. Dolayısıyla Cumhuriyet’in erken dönem modernleşme projesinin temel aktörü devlettir ve bu projenin, vatandaşların da katılımıyla hızla uygulanması gerekir.

---

7 Smith, s. 150.

8 Adrian Oldfield, “Vatandaşlık: Doğal Olmayan Bir Pratik mi?”, *Vatandaşın Dönüşümü-Üyelikten Haklara*, (haz.) Ayşe Kadioğlu, İstanbul: Metis Yayınları, 2008, s. 99.

Tam da bu nedenle milliyetçi ideoloji temelinde modern ulus-devlet yaratma sürecinde demokrasi birinci referans olarak görülmüyordu. Fakat elbette Cumhuriyet modernleşmesi de döneminin tarihsel gerçekliğinin bir parçasıydı. Kemalist Cumhuriyet'in bu karakteri, 1920'lerin ve 1930'ların siyasal, tarihsel ve söylemsel bağlamı ve somut koşullarıyla kurduğu gerçekçiliğini işaret eder.⁹

1930'lar, Türkiye'de yeni cumhuriyetin modern ve milli karakterinin; mimariden eğitime, dilden tarihe, özel ve kamusal alanıyla bütün bir gündelik hayat organizasyonundan köy hayatına, spordan sanata pek çok alanda üretildiği bir dönemdir. Bu süreçte, cumhuriyetin ilk yıllarının aksine, reformlar kurumsal bir nitelik kazanarak daha bilimsel ve sistimli bir şekilde halka aktarılır. 1930'ların başlarında faaliyet göstermeye başlayan Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Halkevleri gibi kurumlar aracılığıyla Kemalist söylem kendisini toplum temelinde yapılandırırken, diğer yandan da toplumun belirlenen ilkeler doğrultusunda dönüşümü denetimli olarak sağlanabilecektir. Siyasi, bilimsel, akademik ve kültürel sahada yürütülen bu projenin halkla buluşmasını sağlayan en önemli merkezlerden birisi de 1932 yılında aynı anda açılan 14 şubeyle çalışmalarına başlayan, dil-tarih ve edebiyat, tiyatro, spor, kitapsaray¹⁰ ve yayın, köycülük, müze ve sergi, ar,¹¹ sosyal yardım şubelerinin de aralarında bulunduğu 9 alanda faaliyet gösteren Halkevleri olmuştur.

Ağırlıklı olarak kültür sanat alanında şubeleri bulunan Halkevleri doğrudan CHP'ye bağlıdır; şubelerin amaç ve usullerini belirleyen çalışma talimatnameleri tek parti ikti-

9 E. Fuat Keyman, "Türkiye'de Çok Kültürlü Anayasal Vatandaşlık ve Demokratikleşme", *Vatandaşın Dönüşümü-Üyelikten Haklara*, (haz.) Ayşe Kadioğlu, İstanbul: Metis Yayınları, 2008, s. 230.

10 Kütüphane – e.n.

11 Güzel sanatlar – e.n.

darının ideolojisi doğrultusunda oluşturulmuştur. Dolayısıyla topyekûn ve çok boyutlu olarak yürütülen ulusal kalkınma projesinde Kemalist söylem toplumdaki tüm kimlikleri tek bir modern ulus-devlet çatısı altında, vatandaşlık bağı ve Türklük bilinciyle biçimlendirme hedefini gerçekleştirmeye çalışırken, özellikle Halkevleri çatısı altında gelişen kültür ve sanat hareketlerinin tüm imkânlarından da oldukça faydalandığı görülür.

1930'ların kültürel mirasının eleştirisi bu mirası belirleyen temel unsur olan Kemalizmin modern ulus-devlet ideolojisinin sorgulanmasını da gerektireceğinden –ve bu tür bir sorgulama kolaylıkla Cumhuriyet'in kendisine yöneltilmiş olarak algılanabileceğinden– uzun süre çok yönlü olarak gerçekleştirilemedi. Oysa öncelikle bir olgu olarak sanat ve ideoloji arasındaki ilişkiyi sorgulamak; güdümlü sanatsal üretimin sebepleri ve sonuçları üzerine düşünmek; edebi kanon içindeki yerlerine rağmen –ilk olarak tam da kanonlaş(tırıl)ma sürecini sorunsallaştırarak, kanonun içeriye aldıklarını, dışarıda bıraktıklarını unutmadan– söz konusu eserlerin taşıdığı sanatsal-edebi değeri ele almak; 1930'ların Türk edebiyatı tarihi içindeki yeriyle bugünün edebiyat, ideoloji, yazar, okur, eleştirmen ilişkileri ve beklentileri üzerindeki etkisiyle hesaplaşmak bir gereklilik.

Elinizdeki kitabın kendi sınırları içindeki amacı, Halkevleri döneminde yazılan tiyatro oyunları üzerinden Kemalist ideolojinin eserlerde, tiyatronun imkânlarını kullanarak nasıl bir dil kurguladığını, bu dille halkı nasıl bir ideolojiye eklemlemeye çalıştığını ve tiyatronun ivedilikle yürütülen bir toplumsal dönüşüm projesinde nasıl bir rol üstlendiğini tespit etmek. Halkevleri'nin faaliyet gösterdiği 1932-1951 yılları arasında ve ağırlıklı olarak 1930'lu yıllarda yazılan bu oyunların, hâkim ideoloji tarafından nasıl belirlendiği, nasıl bir söylem ürettiği ve bu söylemi hangi unsurlar üzerin-

de inşa ettiği sorularına verilecek cevaplar, dönemin ideolojisinin nasıl bir edebiyat algısı yarattığına da ışık tutacaktır. Türk edebiyatında roman, şiir ve hikâye yazıcılığının özelliklerine dair yapılan detaylı inceleme ve çalışmalara tiyatro sahasında aynı oranda rastlanamamasının, Türk edebiyatında tiyatro türünün genel anlamda akademik ve yazınsal düzeyde yeterince işlenmemiş bir saha olarak bırakılmasıyla birlikte değerlendirilmesi gerekir. Dolayısıyla bu çalışma öncelikle Türk tiyatro tarihinin bereketli sahasını işaret etmeyi, bir dönemin tiyatro oyunlarının özelliklerini, onu belirleyen tarihsel arka planıyla ilişkili olarak detaylı bir şekilde ortaya koymayı hem de metin odaklı bir tiyatro eleştirisi anlayışını esas alarak, geleneksel tiyatro eleştirisinin ihmal ettiği bir yöneme dikkat çekmeyi amaçlıyor.

Bu temel noktalardan hareketle çalışmanın biçimsel yapısı belirlenirken iki ana kısım kendiliğinden şekillendi. Çalışmanın teorik arka planını hazırlayan ilk kısım; ideoloji kavramının zaman içinde biçimlenen tanımı ve algılanışını, Kemalizmin bir ideoloji olarak ele alınışını, Kemalist söylemin halkla buluşmasını sağlayan en önemli kurumlardan birisi olan Halkevleri'nin dönem içindeki yapısı, işlevi ve işleyişini üç ayrı bölüm içinde ele alıyor.

Birinci kısmın ilk bölümünde, farklı disiplinlere bağlı olarak değişen tanımları bulunan ideolojinin algılanış biçimlerine kısaca değindikten sonra üzerinde durduğum asıl konu ideolojinin, iktidarla özne arasındaki ilişkiyi nasıl belirlediği oldu. Louis Althusser, devletin ideolojik aygıtları olarak tanımladığı aile, okul, kilise, medya, hukuk, sanat gibi unsurların denetimi ve idaresi ele geçirilmeden, hiçbir devlet yapılanmasının sürekli hale gelemeyeceğini belirtir. Bu anlamda Althusser'in bu tespitleri, Kemalist ideolojinin yeni bir modern ulus-devlet inşası sürecinde aile, eğitim ve sanatı nasıl organize ve idare ettiği sorularına tiyatro oyunları üzerin-

den cevap aranırken gerekli bakış açısını sağladı. Ayrıca tiyatronun propaganda ve telkin kuvveti nedeniyle ideolojiyle ve iktidarlarla olan ilişkisine değinerek, metinlerdeki ideolojik-hegemonik kodların çözümlenmesiyle ideolojinin aktarımında topluma özel üretilen metin formlarının tespiti ve incelenmesinin gerekliliğini tartıştım.

Birinci kısmın ikinci bölümünde Kemalizmin temel söylemini inceledim. Kemalizmin bir ideoloji olarak kendisini nasıl inşa ettiğine, 1930 sonrası gelişen kurumsallaşma atılımlarının neden ve sonuçlarına hızlıca göz atmaya çalıştım.

Birinci kısmın son bölümü, Kemalizmin halkla iletişimini sağlayan ve birçok alanda faaliyetler göstererek önemli bir ideoloji merkezi haline gelen Halkevlerine odaklandı. Halkevleri, bünyesinde barındırdığı müzik, tiyatro, spor, resim, dil ve edebiyat gibi kolların çalışmalarıyla devrimleri halka benimsetmek için bir eğitim kurumu olarak faaliyet göstermişti. Halkın, cumhuriyet devrimleri doğrultusunda ideolojik eğitimlerini gerçekleştirmek amacıyla kurulan Halkevleri, halkçılıkla desteklenen milliyetçiliğin bir ideoloji olarak halka benimsetilmesini amaçlıyordu. Bu anlamda Halkevleri, Kemalist söylemin sadece siyasi olanı değil, gündelik olanı da içermeye yönelik bir sonucu olarak görülmelidir. Dolayısıyla bu bölümün hedefi, Halkevleri'nin iç yapılanmasını, partiyle ilişkilerini, faaliyet amaçlarını ve tiyatro kolu çalışmalarını ortaya koymak oldu.

Kitabın ikinci kısmında Halkevleri döneminde yazılan oyunların incelemeleri yer alıyor. Bu dönemde yazılan ve Kemalist ideolojinin temel söylemini üreten yaklaşık 110 oyundan ulaşılabilen 65 tanesini inceledim. Oyunlar sınıflandırılırken, metinlerin yazılış amaçları kendiliğinden bir ayrışmayı getirdi. Kemalizmin modern ulus-devlet olma yolunda temel olarak başlattığı eğitim seferberliği, milli kimlik inşası çalışmaları, köy kalkınma hareketi ve Cumhuri-

yet'in hem içerde hem dışarıda "rüşdünü ispat etme" fırsatı olarak önemsenen ve tüm yurttta düzenlenen organizasyonlarla gerçekleştirilen 10. yıl kutlamaları projesi, ana başlıkların belirlenmesini sağladı. Buna göre oyunlar mektep temsilleri, Türk Tarih Tezi'yle ilgili oyunlar, 10. yıl kutlamaları dolayısıyla yazılan oyunlar ve köy kalkınma hareketiyle ilgili oyunlar olarak sınıflandırıldı.

Nitekim dördüncü bölümde "Mektep Temsilleri" başlığı altında, Kemalizmin "makbul vatandaş"ının okullardan başlayarak nasıl eğitildiği ele alınıyor. Althusser'in de belirttiği gibi eğitim; hâkim ideolojinin, bireylerini söylemiyle kuşatarak biçimlendirdiği, devlete karşı taşınan sorumlulukların, iyi vatandaş olmanın koşullarının vurgulanmasıyla, bireylerin çocukluktan itibaren bir vazife bilinciyle şekillendirildiği önemli bir sahadır. Eğitim aracılığıyla söylem yeni ideologlarını yetiştirir, devamlılığını bu ideologlar üzerinden sağlar ve yerleştirir. Ulus inşa sürecinde de kitlelerin eğitim sistemine kazandırılmaları önemli bir süreçtir. Bireyler, vatandaşlık statüsüne erişebilmek için baskın dili öğrenmenin ve standart bir eğitim sisteminden geçmenin gerekli olduğunu bilirler. Ayrıca söz konusu eğitim sisteminin sınırları aynı zamanda bireylerin yaşadıkları dünyanın kültürel, ahlâki, düşünsel sınırlarıdır da. Gellner'in dediği gibi, bir insanın eğitimi, onun kimliğidir de.¹² Dolayısıyla bu kimlik oluşum sürecine büyük bir pedagojik çalışma eşlik eder. Ulusça eğitim sayesinde kolektif referanslarla oluşturulan ortak miras, aidiyet duygusunun en temel vurgusu haline gelir. Bu noktadan hareketle, okullarda oynanması için yazılan mektep temsillerinde, Kemalizmin nasıl bir vatandaş tipini idealleştirdiği, bu vatandaş nasıl bir milli kimlik algısı, nasıl bir gündelik hayat organizasyonu, nasıl bir tarih bilinci ve nasıl

---

12 Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Büşra Ersanlı, Günay Göksu Erdoğan, İstanbul: Hil Yayınları, 2008, s. 36.

bir gelecek tasarısıyla inşa ettiği konuları, bu bölümün temel sorularını oluşturuyor.

Beşinci bölümde, cumhuriyetin 10. yılı dolayısıyla yazdırılan oyunlar incelenirken öncelikle tören, kutlama ve bayramların, hâkim ideolojik söylemi pekiştirmedeki rolü ve işlevi ele alınıyor. Millet olma bilincinin en etkili ve devamlılık arz eden unsurlarından birisi olan seremoniler, milliyetçiliğin temel kavramlarını cisimleştirir, soyut bir ideolojinin öğretilerini, topluluğun tüm katmanlarında duygusal tepkiler uyandıran somut pratiklerle ifade ederler. Dolayısıyla bu bölümde, 10. yıl kutlamaları çerçevesinde yazdırılan tiyatro oyunlarında nasıl bir söylem geliştirildiği, on yıl içinde yaşanan değişim sürecinin hangi unsurlar üzerinden işlendiği ve bu oyunların, Cumhuriyet'in 10. yıl politikaları, söylemi ve Mustafa Kemal'in 10. Yıl Nutku'yla arasında söylem düzeyinde ne tür paralellikler barındırdığına değiniliyor.

Ulus-devletlerin yapılanmasında en önemli aşamalardan birisi de köklü ve güçlü bir geçmişin inşasıdır. Bir milletin tarihi ortak bir geçmiş, ortak bir yurt ve ortak bir dil vurgusuyla kurulur. Milletün üyelerinin; güçlü geçmişleri, anayurtları ve köklü dilleriyle gurur duymaları sağlanır. Şanlı bir tarih vurgusu ve devlet geleneği milletin, sonrasında başka yerlerde millet olma ve devlet kurma süreçlerine öncülük ettiğini de gösterir. Köken, soy, göç, kahramanlar ve azizlerle "altın bir çağ" vurgusu yapılır. Dolayısıyla bahsedilen unsurlar üzerinden tutarlı bir mitolojik ve sembolik söylem üretilerek milli birliğin koşulu sağlanmış olur. Bu bilinç etrafında birleştirilen halka; tarihi, anayurdu, dili, kimliği, diğer medeniyetlerden farkını öğreten tarihyazımı, gündelik pratikler içinde de kendisini üretir. Resmî tarih söylemine bağlı olarak gündelik hayat içinde üretilen normlar, değerler, davranış şekilleriyle halk kuşatılır ve koşullandırılır. Kemalizmin resmî tarih söylemi de bu doğrultuda gelişmiş-

tir. Türk Tarih Tezi de, Türklerin anayurdunu, özyurdunu, diğer milletlere karşı konumunu, Türk kimliğinin ayırt edici ve üstün niteliklerini bilimsel temellere dayanarak yurt içinde ve dışında açıklama ve kanıtlama amacını taşımaktadır. Kemalist ideolojinin resmî tarih tezi sayılabilecek Türk Tarih Tezi ders kitapları, çeşitli bilimsel yayınlar, antropoloji ve arkeoloji çalışmalarıyla, sanat ve edebiyat alanında da geliştirilir ve pekiştirilir; bu tezi destekleyen eserlerin yazılması teşvik edilir. 18. yüzyıl sonlarında İngiltere, Fransa ve Almanya'da arkeolojik dramaların yazılmaya başlanması, gençlerin hayranlık duyabilecekleri, milli kimliğin temel meziyetlerine sahip kahramanların rol model olarak sunulması, milletin eskiliğinin ve sürekliliğinin, şanlı geçmişinin ve zengin mirasının anlatıldığı eserlerin artması örneklerinde de görüldüğü gibi, Kemalist söylemi üreten pek çok eserde de "Türklerin altın çağının" anlatımı detaylarıyla yer bulur. Ben de altıncı bölümde işte bu resmî tarih söyleminin tiyatro türünün imkânları içinde nasıl ele alındığını ve halka nasıl sunulduğunu ele aldım.

Yedinci bölümde, Kemalizmin köy kalkınma projesini ele alan oyunlara değindim. Ulus-devletlerin kurulma sürecinde köy hayatının korunmuşluğu, saflığı ve erdemi yüceltilerek, köylünün ideal değerlerin bütününe temsil ettiklerine inanılır. Nüfuslarının büyük bir bölümünü köylülerin oluşturduğu ülkelerde köylüler, milliyetçi seçkinlerin reformlarının toplumsal tabanını oluştururlar. Ulus inşa süreci ilerledikçe ve sembollerle referanslara duyulan ihtiyaç arttıkça, köye duyulan ilgi de artar. 18. yüzyılın sonlarına doğru ilk derlemeciler köy geleneği ve kültürüyle ilgili neredeyse hiç malzeme bulamazlarken, 19. yüzyılın sonunda Avrupa'da pek çok milletin göğsünü kabartacak zengin birer folkloru olmuştu. Halk gelenekleri ve hikâyelerinden oluşan derlemeler ciltleri doldururken, geleneksel köy

yaşamı milli ruhu ifade etme, sergileme ve yüceltme, milletin öz ve idealini temsil etme anlamına gelmeye başlamıştır. Kemalizmin halkçılık ilkesi ve buna bağlı olarak geliştirilen köycülük politikaları da 1930'lardan itibaren Cumhuriyet'in ekonomik, kültürel ve siyasi anlamda yürüttüğü politikaların temelini oluşturduğu için önemlidir. Ülke kalkınmasının ve ekonomik bağımsızlığın sağlanmasının, köylerin kalkınmasına bağlı olduğunu düşünen Kemalist söylem, mağdur edilmiş ve hakkı yenmiş olduğunu düşündüğü köylüye de el uzatır. Köyle şehir arasında sağlıklı bir iletişim ve dayanışmanın kurulması, köyün teşkilatlanması, köylünün eğitimi, tarım ve hayvancılığın veriminin artırılması kadar gerekli sanayileşme atılımlarının da elbirliğiyle gerçekleştirilmesi, köy kalkınma projesinin temel amaçları arasında yer alır. Bu bölümde, yazılan köy oyunları incelenirken, Kemalizmin saf Türk köylü vurgusu, köyün şehre karşı nasıl bir ideal mekân ve özyurt olarak çizildiği, köylünün, sanayileşme ve kalkınma atılımları süreci içinde devletiyle birlikte geliştirmesi gereken ortaklığın prensipleri ve bu iki unsurun birbirlerine karşı görev ve sorumluluklarının nasıl çizildiği gibi konulara değindim.

Kitabın son bölümü olan sekizinci bölümde, oyunlar anlatıbilimsel açıdan inceleniyor. Metinlere dahil olup olmadığı tartışılan ama metin hakkında bilgi verdiği kabul edilen önsöz, sonsöz, not, dipnot, ithaf, sahne talimatı, epigram gibi metni çevreleyen unsurlar oyunların anlatıcı-muhatabat, ima edilen yazar-ima edilen okur ilişkilerini çözümlemek için inceleniyor. Gérard Genette'in *Paratext* adlı eseri esas alınarak yapılan bu incelemede, farklı zamanlarda farklı konular üzerine farklı yazarlar tarafından yazılsa da neredeyse birbirinin aynı özellikler taşıyan metinlerin benzerliklerinin nedenleri, metnin kaynak ve alıcısının dahil olduğu ideolojik söylem üzerinden açıklanmaya çalışılıyor. Oyunla-

rın hâkim ideoloji tarafından belirleniyor olması ve ürettiği söylemin bir toplumsal seferberlik ortamı içinde hızla halka ulaştırılması gerekliliği metinlerin tek bir elden yazılmış olduğu izleniminin doğmasına ve tiyatro tekniği açısından sorunlu bir yapının görülmesine sebep olur.

Kemalist medeniyet projesi yaşam şekli, davranış modelleri, giyim kuşam, yeme içme âdetleriyle bütün gündelik hayat pratiklerini düzenlemeyi amaçlar. Kemalizmin medeniyetçilik ve milliyetçilik vurgusu, milletin dün-bugün ve yarınını evrensel bir kimlikle bütünler. Bu durum Orta Asya'da bir hakanın çadırında hakanla yaveri arasında geçen konuşmayla, cumhuriyetin ilk yıllarında bir okulda öğretmenle öğrencinin arasında geçen konuşmanın ya da Anadolu'nun bir köyünde köylüyle asker arasında geçen diyalogla, cumhuriyetin 50. yılının kurgulandığı bir eserde bir Türk biliminsanı ile asistanı arasında geçen diyalogun, aynı söylem üzerinde gelişmesine neden olur. Metinlerin bu yapısı, ister istemez inceleme-çözümleme sürecine de sirayet etti. Kitabın içinde belli konuların, alıntılarının tekrarını yer yer zorunlu hale getirdi. Fakat bu durum aynı zamanda hem Kemalist ulusalcı söyleminin bilimsel, kültürel ve siyasi alanı olduğu kadar gündelik hayatın formasyonunu da kuşatan belirleyiciliğini hem de herhangi bir ideolojinin hizmetine koşulan, dolayısıyla kamusal işlevi ve etkisi önemsenecek estetik ve yapısal özellikleri ihmal edilen bir sanatın niteliğini tartışmak açısından önemli veriler sundu.

Metinlerin, 1930'ların dilbilgisi kural ve söyleyiş özelliklerine göre biçimlenen diline alıntılarda müdahale edilmedi. Bugünün dilbilgisi kurallarına aykırı gelen kullanımlar, metne özgü sayılarak aynen bırakıldı.

BİRİNCİ KISIM

***Devlet İdeolojisinin Unsurları,
Kemalizm, Halkevleri***

İDEOLOJİ

Ideoloji kavramı

İlk kez Fransız Devrimi'yle birlikte kullanılan "ideoloji" kavramının zamana, mekâna, farklı disiplin ve bakış açılarına göre değişen farklı tanımlamaları olmuştur. İdeolojinin anlamı –ilk ortaya çıkışında– nesnel ve doğru düşünme bilimidir: 1797'de ilk kez Destutt de Tracy ideolojiyi, bilimler için temel bir kavram olarak tanımlar ve herkese doğru düşünme imkânlarını sağlayacak bir fikir bilimi anlamında kullanır.¹ Bu süreçte devlet de insanın doğru düşünme sürecine eğitim yoluyla müdahale edebilecektir. Marksist düşünce, eğitimcilerin nasıl eğiteceği sorusunu sorarak bunun kaçınılmaz olarak ideolojik olacağını savunur ve ideolojiyi doğru düşünme olarak değil, tam aksine yanlış bilinç ve yanlış algılama olarak tanımlar. Bir başka deyişle içinde bulunan toplumsal koşullara gömülerek o koşulları tarafı algılamadır ideoloji.²

1 Sinan Özbek, *İdeoloji Kuramları*, İstanbul: Bulut Yayınları, 2003, s. 9.

2 Neşe Gürallar Yeşilkaya, *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 14.

Genel hatlarıyla bakıldığında ideolojiyi üç türlü kavram-sallaştırmak mümkündür. Birincisinde ideoloji herhangi bir doğruluk veya yanlışlık içermeyen ve bireylerin dünyayı algılayışlarında bir pencere işlevi gören fikirler ve kavramlar bütünü olarak da görülebilir. Bu, bir bakıma ideolojinin yorumsuz ve en yaygın tanımlaması sayılabilir. Diğer bir yaklaşıma göre ideoloji boyunduruk altına alınanları sisteme itaat etmeye zorlamada kullanılan ve onlarda “yanlış bilinç” yaratan egemen sınıfın yaydığı yarı-doğru argümanları da içerebilecek fikirler, söylemler ve eylemler bütünüdür ki, buna ideolojinin negatif Marksist tanımlaması diyebiliriz. Bu kavramlaştırma Althusser tarafından da bir biçimiyle kullanılmıştır. Üçüncü ve son olarak ideoloji, ezilenleri bir araya getirebilecek ve onlara kolektif hareket kabiliyeti kazandırabilecek hegemonya karşıtı bir fikir sistemi olarak da ele alınabilir ki, bunun da ideolojinin pozitif tanımı olduğu ve Gramsci’yle Laclau’da bu haliyle kullanıldığı söylenebilir.

Bu çalışmada ideolojiyi, ağırlıklı olarak Althusser’in geliştirdiği manada, egemen sınıfın bir toplum organizasyonu yaratmada ve bunu toplumun kendisine kabul ettirmede kullandığı yöntemlerle birlikte ele alınacağız.

Devletin ideolojik aygıtları

Althusser, *İdeoloji ve Devletin Ideolojik Aygıtları* kitabında devlet kuramını geliştirmek için yalnızca devlet aygıtı ve devlet iktidarı ayrımının değil, açıkça devletin baskı aygıtının yanında bulunan, ancak onunla karıştırılmaması gereken başka bir gerçeğin daha göz önüne alınmasının gerekliliğinden bahseder. Bu gerçeği “devletin ideolojik aygıtları” olarak tanımlar ve devrimci herhangi bir güç tarafından iktidar elde edilse de, ideolojik aygıtların yeni rejimi destekle-

yici varlığı olmadan devamlılığının sağlanamayacağını söyler. Dolayısıyla Althusser, bir sınıfın ideolojik aygıtları denetlemeksizin uzun zaman hâkimiyetini sürdüremeyeceğini belirtmenin, bu aygıtların da devlete ait sayılmasında yeterli olacağı fikrindedir. Burada Althusser, devleti toplumsal bir formasyonun birliğinin sağlanmasına ve korunmasına hizmet eden her şey olarak tanımlar.

Althusser, ana hatlarıyla devletin ideolojik aygıtlarını (dia'lar) dinsel dia (farklı kiliselerin oluşturduğu sistem), öğrenimsel dia (özel okullar ve devlet okullarının oluşturduğu sistem), aile dia'sı, hukuki dia (hem baskı aygıtı hem ideolojik aygıt sayılır), siyasal dia (değişik partileri içeren sistem), sendikal dia, haberleşme dia'sı (basın, radyo-televizyon) ve kültürel dia (edebiyat, güzel sanatlar, spor vb.) olarak listeler.³

Dia'lar devletin (baskı) aygıtı sayılamazlar çünkü devletin bir tek baskı aygıtı olmasına rağmen birden fazla ideolojik aygıt olduğu söylenebilir. Ayrıca devletin baskı aygıtının tümüyle kamu alanında yer almasına karşın kiliseler, partiler, sendikalar, aileler, bazı okullar, bazı gazete ve kültürel kuruluşlar gibi çoğu dia'nın büyük bölümü özel alanda bulunur. Belki de en önemli ayırım, devletin baskı aygıtı zor kullanarak işlerken, dia'ların ideolojiyi kullanarak işlemesidir. Devlet, bu araçları kullanarak ideolojisinin ve yaşayış biçiminin halk tarafından doğallaştırılmasını arzular. Bunun için halkı ikna etmeye çalışır.⁴

Althusser, devletin baskı aygıtının da dia'ların da hem baskıyı hem ideolojiyi –farklı oranlarda da olsa– kullanarak işlediğini ve ideolojiyi kullanmayan baskı aygıtının da baskıyı kullanmayan dia'nın da bulunmadığını ekler. Or-

---

3 Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki Yayınları, 2003, s. 63-64.

4 Althusser, s. 64.

du ve polis hem kendi içindeki dayanışmayı hem de bunun yeniden üretimini sağlamak için dışarıya sundukları değerlerle birlikte ideolojiyi kullanarak işlerler. Aynı şekilde, dia'lar da öncelikle ideolojiye ağırlık vererek işlese de çok hafifletilmiş, gizlenmiş hatta simgeselleşmiş bir baskı kullanılarak işler. Kiliseler, okul, aile ve bunun gibi dia'lar, ceza, ihraç, seçme gibi yöntemlerle üyelerini biçimlendirirler. Bu durumda devletin baskı aygıtlarıyla dia'lar arasında örtük ve ince bir ilişkinin bulunduğunu söylemek çok yanlış olmaz.⁵

Dia'lar monolitik bir yapıya sahipmiş gibi gözükseler de görece özerk oldukları ifade edilebilir. Fakat bu ayrı ve kısmen dağınık diaların birliğini neyin oluşturduğunu da belirtmek gerekiyor. Eğer dia'lar ideolojiye önem vererek işliyorsa, birliği oluşturan öğede bu işleyiş olmalı. Çünkü işleyişi sağlayan ideoloji, bütün çeşitliliği ve çelişkilerine karşın, egemen sınıfın egemen ideolojisinin altında daima bir birliğe sahiptir. Althusser, eğer ilke olarak egemen sınıfın devlet iktidarını elinde tuttuğunu ve dolayısıyla devletin baskı aygıtını elinde bulundurduğunu düşünürsek, egemen sınıfın dia'larda da etkin olduğunu düşünmek gerektiğini ifade eder. Çünkü dia'larda gerçekleşen de egemen sınıfın ideolojisinin ta kendisidir. Hiçbir sınıf, devletin ideolojik aygıtları içinde ve üstünde kendi hegemonyasını uygulamadan devlet iktidarını kalıcı olarak elinde tutamaz.⁶ Bunu kanıtlamak için Althusser, Lenin'in devlet iktidarını ele geçiren Sovyet proletaryasının sosyalizme geçişi güvence altına almak için diğer dia'lar yanında öncelikle öğrenimsel dia'da devrim yapma gereği duymasını gösterir. Bu da dia'ların sadece sınıf mücadelelerinin kazancı olmakla kalmayıp amacı haline geldiklerini de işaret eder.

---

5 Althusser, s. 65.

6 Althusser, s. 67.

Tüm dia'lar aynı hedefe yönelir: Egemen ideolojiyi pekiştirmek. Her biri bu tek hedefe kendine özgü yollarla katkıda bulunur. Siyasal dia'lar bireyleri devletin siyasi ideolojisine uydurur, bu ya demokratik yani dolaylı, parlamenter ideolojidir ya da dolaysız faşist ideoloji. Haberleşme dia'sı tüm yurttaşları basın, radyo, televizyonla günlük milliyetçilik, şovenizm, ahlâkçılık vurgularıyla besler. Kültürel dia'lar da aynı şekilde çalışır, özellikle spor ve propagandacı sanat, şovenizm açısından en önemli rolü üstlenir. Dinsel dia'lar ölüm, nikah ve doğum gibi önemli törenler veya vaazlarla toplumu birleştirir ve biçimlendirir. Öğrenimsel dia, çocuğun en etkiye açık olduğu çağda ve yıllar boyunca egemen ideolojiyi ve egemen ideolojinin benimsediği becerileri çocuğun zihnine yerleştirir. Bunu yaparken, daha önce kilise ve ailenin paralel ortaklığı gibi bu defa okul ve ailenin birlikte hareket etmesi söz konusudur. Okullar son derece doğal, vazgeçilmez, yararlı hatta hayırlı ideolojik tasarımlama merkezleri olarak işler; geleceğin sömürü görevlilerini (kapitalistler, yöneticiler), baskı görevlilerini (polisleri, askerler, siyasetçiler, idareciler) ve profesyonel ideologlarını (öğretmenler, aydınlar, sanatçılar) yetiştirirler.⁷

Biz, kültürel dia'nın kapsamı içinde tanımlanan propagandacı sanatın en etkili yolu olan tiyatroya odaklanacağız. Kemalist söylemin kurumsallaşarak güçlendiği ve yayıldığı Halkevleri döneminde yazılan ve sahnelenen oyunlar aracılığıyla ideolojinin topluma nasıl iletildiği ve benimsetildiği temel soru olacak. Bu nedenle öncelikle tiyatroyla devlet ideolojisi arasındaki ilişkiye, tiyatronun bir propaganda yolu olarak nasıl kullanıldığına ve tiyatronun ideolojisinin çözümlenmesinin dönemin gerçekliklerine dair neler sunabileceğine değinmekte fayda var.

---

7 Althusser, s. 77.

İdeoloji-devlet-tiyatro

Toplumsal yapıda ekonomik, politik ve ideolojik olmak üzere üç temel düzeyden söz edilebilir.⁸ Toplumsal yapıda yer alan tüm kurumlar ve olgular da bu üç düzeyden birisine ait olurlar. Bir toplumda görülen kültürel ve sanatsal etkinlikler de ideolojik düzeyde yer alır. Her sanat eseri, içeriğinde ideolojiyi somutlaştırır, ideolojiler sanat eserlerinde nesneleşirler. Bir başka deyişle, sanat eserinin dinamiğini belirleyen ideolojidir.⁹

Tiyatro biriminin de içinde bulunduğu bir “kurum” olarak sanat, ideoloji üreten bir aygıttır. Bu yönüyle sanat, egemen ideolojiyi güçlendiren, besleyen bir nitelikte kullanılabilceği gibi egemen ideolojiyi zayıflatan ve bu ideolojinin içerisinde eklenilen ideolojik öğeleri çözen bir işlev de yüklenebilir. Bu noktada Gramsci'nin “konsensüs” kavramını ve tiyatronun yüklendiği ideolojik işlevleri biraz daha detaylandırmak faydalı olabilir.

Konsensüs, uzlaşma veya anlaşma sözcükleriyle karşılanabilir fakat Gramsci'nin kullandığı şekliyle “kitlelerin ideolojik onayı” olarak tanımlamak daha doğru olacaktır.¹⁰ Bu haliyle konsensüs, egemen değer yargılarının, geçerli ahlâki nitelendirmelerin, toplumsal ilişkilere getirilen her türlü ölçünün oluşturduğu bir genel yapının, geniş kitlelerce onaylanması durumudur. İdeolojiler, bu onay zemininde inşa edilirler. Devletle halk arasındaki ilişkilerde bu onayın sağlanmasının büyük önemi vardır. Devlet, yeni bir hare-

---

8 Norman Geras, “Althusser'in Marksizm Anlayışı: Bir Değerlendirme”, *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar*, (der.) Kemali Saybaşı, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1985, s. 321.

9 Burada ideoloji kavramını Althusser'in yaşanan ilişkilerin maddi pratiği şeklindeki tanımlamasıyla ele alıyorum.

10 Murathan Mungan, “Gramsci'nin Consensus Kavramının Günümüzde Tiyatro İçeriği Açısından Kazandığı Önem”, *Birikim* 50-51 (1979), s. 62.

ket başlatacaksa, hele ki bu hareket daha önce denememiş, onaylanmamış, popüler olmayan bir hareketse, önce uygun bir kamuoyu yaratmak zorundadır. Bunun için devlet, ideoloji üreten aygıtlarını seferber eder. Öncelikle kamuoyunun onayı alındıktan sonra eylem gerçekleştirilir ve halkın bu eylemlere onay vermelerinin yanında, sürece aktif katılımları da sağlanır.

Söz konusu onay ve uzlaşma, altyapıyla üstyapı arasındaki bütünlüğü sağlamanın bir nevi garantisidir. Kişilerin, var olan toplumsal yapıyla bütünleşmelerini sağlayan, genel ve yaygın yargıların bir çeşit ifadesidir. Her dönemde, egemen sınıf, egemen ideolojiden kaynaklanan bir uzlaşma zemini yaratır. Böylece altyapıyla üstyapının birliği ve uyumlu işleyişi sağlanır. Bu süreçte temel ve yönlendirici kaygı, mevcut düzenin korunması ve yerleştirilmesidir. İnsanların var olan uzlaşma çevresinde bir yaşam birliği edinmesi istenir. Bu ortamın yaratılmasında da taşıyıcı olarak aydınlar görev yapar. İktidardaki grup hem yığınların desteğini kazanmak hem de onları ideolojik ve ahlâki düzeyde kendi dünya görüşüne uygun olarak biçimlendirmek için aydınlardan yararlanır.¹¹ Böylelikle egemen sınıf, ideolojik düzeydeki hegemonyasını sağlamlaştırmak için toplumda bazı yargıların yerleşmesini sağlayacaktır. Dolayısıyla uzlaşma, her tür sınıf ve tabakadan insana homojenlik kazandırmış olur.

Bir tiyatro oyunu da egemen ideolojinin paralelinde bu homojen yapıyı üreten ve pekiştiren bir söylem üzerine kurulabileceği gibi, özellikle uzlaşmanın sarsıldığı dönemlerde ortak uzlaşmacı yapıyı çözücü itkileri de oyun içine bırakabilir. Fakat devletin kolladığı, denetlediği ve teşvik ettiği bir sanat anlayışında bu özerkliğin ne kadar mümkün olabileceği sorusunun yanıtı da çok zor olmamalı. Doğdu-

---

11 Lusin Bağla, "Antonio Gramsci ve Aydınların Rolü Sorunu", *Birikim* 23 (1977), s. 85.

ğu andan itibaren önce aile içinde, daha sonra okulda ilk ideolojik söylem ve uygulamalarla tanışan ve donanan birey-vatandaş, daha sonra kamusal alanda da görevlerini yerine getirme yükümlülüğüyle çevrelenir. Devletin ideolojisinin her sahada pekiştirildiği bir ortamda, işleyen bu mekanizma içinde tiyatronun etkinliği, diğer kitle iletişim araçlarına oranla daha özgün ve önemlidir. Basın, radyo, televizyon, sinema vb. okuyucu-dinleyici-seyirciye değiştirilemez, bitmiş sonuçlar sunarlarken tiyatro, oyuncu-seyirci alışverişiyle her gösteride yeniden yaratılır; tiyatronun özgünlüğünü de işte bu doğrudan alışveriş ve seyirci etkinliği belirler.¹² Bir oyuncuyla bir seyirci yeterlidir tiyatronun oluşması için; tiyatronun gücü de buradadır. Tabii egemen sınıflar için tehlikesi de. Bitmiş bir yapıtı denetlemek epey olanaklıdır fakat kitle bilinci bütünüyle dizginlenemedikçe tiyatroyu bir bütün halinde denetlemek oldukça zor olacaktır. Bu nedenle egemen ideolojiler, öncelikle tiyatroyu mekanizmalarının içine katıp denetler ve yönlendirirken, tiyatronun eşsiz telkin kuvvetinden de sonuna kadar yararlanmanın yolunu ararlar.

Bu kitapta Halkevleri döneminde yazılan tiyatro oyunlarının yakın okumaları yapılarak, söz konusu oyunları üreten ve yayan ideolojinin metnin nerelerine sindiğini, tiyatro türünün avantajlarından söylemin aktarılmasında nasıl faydalandığını ve oyunların alıcısına nasıl bir söylemi transfer ettiğini çözümlemeye çalışacağım. Dolayısıyla bu metinlerin çözümlemeleri, ideolojiyle metnin unsurları arasındaki kodlamaların belirlenmesini, çözümlenmesini ve anlamlandırılmasını içerecek.

---

12 Başar Sabuncu, "Tiyatronun Ideolojik Eleştirisine Giriş", *Birikim* 6 (1975), s. 45.